

Journalistieke ethiek en recht

door G.A.I. Schuijt

Er is een tijd geweest dat overspel een strafbaar feit was. De wetgever was nog wel zo verstandig geweest er een klachtdelict van te maken, zodat uitsluitend de bedrogen echtgenoot of echtgenote besliste of tot vervolging werd overgegaan, maar de wetgever was nóg wijzer toen hij de bepaling helemaal uit het Wetboek van Strafrecht schrapte. Het markeert prachtig de grens tussen ethiek en recht. Hoe men ethisch ook moge denken over de geoorloofdheid van vreemd gaan, het is een zaak tussen echtelieden, niet voor de openbare macht. Over ethische vraagstukken - abortus, euthanasie, sexuele moraal - kan verschillend gedacht worden, afhankelijk van geloof of levensovertuiging. In een democratische, dus tolerante, samenleving is er ruimte voor die verschillen in opvatting en hoe men daarnaar leeft. Ook over het recht kan men verschillen van opvatting, maar uiteindelijk bepaalt de samenleving in meerderheid, afhankelijk van cultuur en tijdsbepaling, wat niet tolerabel is en stelt daar rechtsmiddelen tegenover. Het verschil tussen recht en ethiek is dat ethische regels vrijwillig worden nageleefd en dat het recht zo nodig met de sterke arm gehandhaafd kan worden.

Soms vallen ethiek en recht samen. Moord, doodslag en verkrachting worden in nagenoeg elke samenleving niet alleen ethisch, maar ook rechtens niet getolereerd, al zijn er gradaties in de acceptatie van bijvoorbeeld bloedwraak. Soms is rechtens geoorloofd wat ethisch in grote groepen van de samenleving niet oirbaar is: je echtgenoot bedriegen. Soms is rechtens niet geoorloofd wat in grote groepen van de samenleving ethisch toelaatbaar is. Met betrekking tot ethisch gevoelige onderwerpen als abortus en euthanasie is de openbare macht bijvoorbeeld voor velen niet ver genoeg teruggetreden.

Tenslotte, ethisch doen en laten komen voort uit overtuiging en habitus, ongeacht of er aan overtreding van de regels 'wetten in de weg staan (en praktische bezwaren)'.

Hoe zit dat met het recht en de journalistieke ethiek? Ook hier zien we dat het recht - bij monde van wetgever en rechter, maar afhankelijk van plaats, tijd en cultuur - een grens trekt: tot zover en niet verder. Ook hier zien we verschillen van mening over het antwoord op de de vraag of iets ethisch geoorloofd is, bijvoorbeeld under-coverjournalistiek, het je niet aandienen als journalist.

Maar soms (bijna) unanimitieit over het onoirbare, terwijl het recht er zich niet mee bemoeit: snoepreisjes aanvaarden en mooie artikelen schrijven over een bepaald automeerk, vermenging van commercie en redactie. Of andersom. Een keiharde journalistiek-ethische regel is bijvoorbeeld, dat een journalist de bron van in vertrouwen verkregen informatie niet zal noemen. Dit zogenaamde verschoningsrecht was in Nederland naar geldend recht tot 1996 niet erkend.ⁱ Het weigeren als getuige antwoord te geven op de gestelde vragen kon civielrechtelijk of strafrechtelijk worden gesanctioneerd, waardoor het journalistiek-ethisch een daad van de grootste heldhaftigheid werd. Na het Goodwin-arrest is de Hoge Raad ten aanzien van het verschoningsrecht om gegaan in de zaak-Van den Biggelaar.¹

Verschillen

Ik zal wat concreter worden. De Code van Bordeaux geeft de journalistiek-ethische regels weer waarover, zelfs internationaal gezien, nagenoeg unanimitieit bestaat. Zij bepaalt o.m. in artikel 8: 'Hij zal als ernstige journalistieke vergrijpen beschouwen: plagiaat; laster, smaad en belediging en ongegronde beschuldigingen; het aanvaarden van steekpenningen, in welke vorm dan ook, tot het verrichten of achterwege laten van enige publikatie'. Stuk voor stuk ook door het recht verboden.² De rechtspraak vat de journalistieke plicht te checken en dubbelchecken vóór men iets publiceert kort en bondig samen: men zal iemand *niet lichtvaardig* beschuldigen.³ Hoor en wederhoor, een andere journalistieke stelregel, kan nodig zijn om niet het verwijt te krijgen lichtvaardig te hebben gehandeld, maar het is noch voor de rechter noch voor de Raad voor de Journalistiek een absolute eis.⁴ Een andere regel uit de Code van Bordeaux is dat een journalist gemaakte fouten ruitelijk

¹ EHRM 27 maart 1996, *NJ* 1996, 577 met nt. E.J. Dommering (ook besproken door W.F. Korthals Altes in *Mediaforum* 1996-5, p. 73-74 en door G.A.I. Schuijt in *NJCM-Bulletin* 1996-5, p. 725-737); HR 10 mei 1996, *NJ* 1996, 578 (ook besproken door G.A.I. Schuijt in *NJCM-Bulletin* 1996-5, p. 683-695). Het eerdere arrest, waarin de Hoge Raad het verschoningsrecht voor journalisten 'in haar algemeenheid' niet erkende was HR 11 november 1977, *NJ* 1978, 399. Zie ook het wetsontwerp van het voormalige Tweedekamerlid E.C.M. Jurgens *Kamerstukken* 1992/93, 23 133, nrs. 1-10.

² Vgl. art. 31 Auteurswet; art. 261 e.v. Wetboek van Strafrecht; art. 6.162 Burgerlijk Wetboek; art. 328ter Wetboek van Strafrecht.

³ HR 24 juni 1983, *NJ* 1984, 801.

⁴ Vgl. HR 12 juni 1992, *NJ* 1992, 554; Hof 's Gravenhage 25 mei 1994, *Mediaforum* 1994-7/8, p. B62; zie ook mijn noot bij Pres. Rb. Maastricht 27 januari 1998, *Mediaforum* 1998-3, nr. 17; J. Doomen, *Opinies over journalistiek gedrag. De uitspraken van de Raad voor de Journalistiek 1960-1987*, Arnhem: Gouda Quint 1987, p. 115-136;

zal rechtzetten. Het recht bepaalt dat een feitelijk onjuiste dan wel misleidende mededeling moet worden gerectificeerd. Recht en ethiek vallen hier samen.

Is een werkstaking van journalisten geoorloofd? Het recht is daar duidelijk over: ja. Een staking van journalisten wordt niet anders beoordeeld dan een staking van stuwadoors, chauffeurs of NS-personeel, dat wil zeggen naar de algemene regels van het stakingsrecht.⁵

Journalistiek-ethisch wordt er verschillend over gedacht. De ingezonden-brieven-rubriek in *De Journalist* getuigt daarvan bij iedere, zelfs voorgenomen, staking van journalisten. Geen unanimititeit, zoals er geen eenstemmigheid bestaat over het antwoord op de vraag of men als journalist wel of niet under-cover kan gaan. Günther Walraff en Pieter Storms zagen er geen probleem in. Storms en zijn collega Ruigrok van Nieuwe Revu gaven zich uit als doctorandussen van 'Abel Consultancy BV' en presenteerden zich bij diverse personen onder valse voorwendsels teneinde corruptie in dit land bloot te leggen. Zo deden zij ook W.C.M. Stuart aan, wethouder in Bergen op Zoom, met een verzoek om bouwgrond voor de vestiging van een Amerikaans bedrijf. In gesprekken die volgden en die heimelijk op geluidsband en gedeeltelijk op videoband werden vastgelegd, lieten zij doorschemreren dat er voor de wethouder smeergelden te verdienen waren. De rechter liet zich over de rechtmatigheid van deze journalistieke methode niet uit. Wethouder Stuart van Bergen op Zoom won zijn zaak omdat Nieuwe Revu (en Veronica dat de reportage uitzond) hun beschuldiging dat hij vatbaar zou zijn voor steekpenningen, niet hard hadden kunnen maken, niet omdat zij een volgens de rechter onoirbare journalistieke methode hadden gebruikt, al liet hij dit wel meewegen in de hoogte van de schadevergoeding.⁶ Het door de TROS maken van opnamen met een verborgen camera in een aidskliniek, waarbij zij ook nog gebruik maakte van een persoon die zich voordeed als patiënt, kon volgens de President van de Rechtbank Amsterdam niet worden aangemerkt als een benadering met open vizier, maar hij liet in het midden of deze wijze van journalistiek, gelet op de beginselen van fair play, als onrechtmatig viel

⁵ Pres. Rb. Amsterdam 21 oktober 1981 (niet gepubl.); Pres. Rb. Amsterdam 16 april 1985 (niet gepubl.). De enige keer dat de Raad voor de Journalistiek zich heeft uitgelaten over een staking van journalisten was een voorgenomen staking van een bijzonder karakter. De journalisten bij het Algemeen Nederlands Persbureau wilden slechts nieuws doorgeven dat op enigerlei wijze met de landelijke staking van de FNV te maken had. De actie werd door de directie van het ANP verhinderd. Op klacht van het Genootschap van Hoofdredacteuren veroordeelde de Raad voor de Journalistiek het voornemen van de journalisten: *De Journalist* 1981-10, p. 40-43; zie echter ook de kritiek op deze uitspraak in hetzelfde nummer van *De Journalist* (p. 10-12) en G.A.I. Schuijt, 'De juridische en journalistiek-ethische bezwaren tegen stakingen van journalisten ontleed en weersproken', *Massacommunicatie* 1981, p. 214-228.

⁶ Hof Amsterdam 13 september 1990, *NJ* 1991, 334; zie ook G.A.I. Schuijt 'Hardhandige rechtzetting. Stuart vs Nieuwe Revu en Veronica', *Mediaforum* 1991-1, p.7-8.

aan te merken.⁷ Het gebruik maken van een verborgen camera is in bepaalde gevallen en onder bepaalde voorwaarden - in een woning, een besloten lokaal - een misdrijf; in andere gevallen - in een winkel, café, eetgelegenheid - een overtreding. Onze wetgever heeft daarmee willen aangeven dat wij in onze persoonlijke levenssfeer beschermd dienen te worden tegen praktijken waardoor iedereen zich op elk moment onveilig zou moeten voelen. Dit alleen al betekent dat er een gewichtige reden moet zijn als een journalist van een verborgen camera gebruik wil maken zonder met het recht in aanvaring te komen. Die gewichtige reden kan liggen in de ernst van de maatschappelijke misstand die de journalist meent te moeten onthullen en in de onmogelijkheid dat doel op andere wijze te bereiken. Dit dient dan te worden gezien in relatie tot de aard en mate van inbreuk op de persoonlijke levenssfeer van degenen die erdoor geregistreerd worden. Het kan bijvoorbeeld van belang zijn, dat de desbetreffende personen onherkenbaar zijn gemaakt. Dit was mijn conclusie op grond van een uitgebreid onderzoek naar de rechtspraak over het journalistieke gebruik van verborgen camera's.⁸

Hoe denkt men journalistiek-ethisch over deze journalistieke werkwijze? In 1996 heeft de Raad voor de Journalistiek, het journalistiek-ethisch geweten van Nederland, zich 'ambtshalve' - dat wil zeggen op eigen initiatief - uitgesproken over het journalistieke gebruik van verborgen camera's. Aanleiding was een geruchtmakende actie van de *Evangelische Omroep* die een actrice op een abortuskliniek had afgestuurd om aan te tonen, dat er te snel en te gemakkelijk tot abortus werd overgegaan. De raad achtte het gebruik van een verborgen camera door journalisten in het algemeen maatschappelijk onaanvaardbaar. Slechts zwaarwichtige redenen van algemeen belang kunnen afwijking van deze norm rechtvaardigen. Daarvan zal volgens de raad slechts sprake zijn indien na behoorlijk onderzoek gebleken is dat de journalist geen andere middelen te dienste staan om het publiek voor te lichten over ernstige misstanden of ernstige rechtsschendingen in de samenleving. Dit vereist een zorgvuldige afweging vóóraf, aldus de raad.⁹

Het Hof Amsterdam vond de actie van de *EO* in de abortuskliniek te ver gaan. De andere, hierboven vermelde, actie van de *TROS* in de aidskliniek kon volgens hetzelfde Hof door de beugel. De Raad voor de Journalistiek lijkt beide acties te veroordelen. Ook hier lijkt de raad voor

⁷ Pres. Rb. Amsterdam 19 mei 1995, *Mediaforum* 1995-7/8, p. B96, bevestigd door Hof Amsterdam 21 december 1995, *KG* 1996, 51.

⁸ G.A.I. Schuijt, 'De rechter en de verborgen camera', *Informatierecht/AMI* 1996-5, p. 83-86.

⁹ Raad voor de Journalistiek 20 augustus 1996, *Mediaforum* 1996-9, p. B114-B117.

de Journalistiek weer strenger te zijn dan de rechter.

De reportage in *Rails* over de goedgeklede gangster - met merk en prijskaartje bij de gedragen kleding - die een vrouw - met merk en prijskaartje bij de gedragen kleding - vermoordt kon natuurlijk niet. Zelfs als men de als humor bedoelde, maar vrouw-onvriendelijke, persiflage op *Dressed to kill* voor lief neemt, mag een journalist niet op een dergelijke onbeschaamde manier reclame maken. De Raad voor de Journalistiek vond de reportage in strijd met het journalistieke behoren en liet daarbij die vermenging tussen informatie en commercie zwaar wegen. Anders dan de president van de Rechtbank Amsterdam oordeelde het Hof in hoger beroep: over de goede smaak gaan wij niet en iets onrechtmatigs kunnen wij niet vinden.¹⁰

Zo vond de rechter het ook niet onrechtmatig dat een journalist zonder kenbaar te maken voor welk blad hij werkte de cabaretier Herman Finkers als maar aan de praat hield, ook al gaf die te kennen geen interview te willen geven. Er rolde toch nog een 'interview' uit en nog wel voor *Privé*. Ja, dan had je de hoorn maar eerder op de haak moeten leggen, oordeelde de rechter, ik kan er niets onrechtmatigs aan vinden. Maar hij voegde eraan toe: '...weliswaar zou in dat geval sprake zijn van journalistiek onfatsoen, waartegen de Raad voor de Journalistiek stelling neemt, doch daarin is naar burgerlijk recht geen onrechtmatigheid gegeven'.¹¹ De zaak is niet aan de Raad voor de Journalistiek voorgelegd, maar ik kan het oordeel van de Raad wel raden.

In de zaak van Comité Lombok tegen RTL-4 oordeelde de rechter dat de uitzending over de Utrechtse wijk Lombok en de daar wonende allochtonen niet onrechtmatig was en er niet was gehandeld in strijd met artikel 137c, d of e van het Wetboek van Strafrecht, de artikelen die belediging van een bevolkingsgroep, het aanzetten tot haat of discriminatie of discriminerende uitingen strafbaar stellen. De Raad voor de Journalistiek concludeerde dat de uitzending, gelet op de eisen van journalistieke verantwoordelijkheid, maatschappelijk onaanvaardbaar was omdat 'betrokkenen door het commentaar bij de onderhavige uitzending en de selectie van beelden en geïnterviewden een eenzijdig beeld hebben opgeroepen van de wijk Lombok, waarbij Turken en Marokkanen uit die wijk sterk negatief zijn belicht met als gevolg dat de uitzending bestaande

¹⁰ Raad voor de Journalistiek 30 juni 1993, *Mediaforum* 1993-11/12, p. B98; Pres. Rb. Amsterdam 26 november 1992, *Mediaforum* 1993-1, p. B14-B15; Hof Amsterdam 29 juli 1993, *Mediaforum* 1993-9, p. B82-B83; zie ook HR 21 oktober 1994, *NJ* 1996, 346 met nt. C.J.H. Brunner.

¹¹ Pres. Rb. Amsterdam 25 februari 1988, *KG* 1988, 145.

vooroordelen tegen buitenlanders kan bevorderen of oproepen'.¹² Wellicht dat de nieuwe bepaling in de Code van Bordeaux op deze uitspraak invloed heeft gehad. Die luidt, dat de journalist zich bewust zal zijn van het gevaar van door de media bevorderde discriminatie en zijn uiterste best moet doen zulke discriminatie te vermijden. Een bepaling waarmee men het hartgrondig eens kan zijn - behalve als men een racist is -, zoals men het er ook over eens kan zijn, dat de reportage van RTL-4 - ik heb hem gezien - behoorlijk tendentiek was. Maar dat de reportage zodanig moest zijn dat zij geen racistische vooroordelen *kon* bevorderen of oproepen, is een aanmerkelijk zwaardere eis dan het Wetboek van Strafrecht stelt. Voor een strafrechtelijke veroordeling is slechts plaats als men racistisch beledigt of *aanzet* tot rassenhaat.

'Zullen we het maar gewoon liegen noemen', schreef Johanna Fortuin in Het Parool over de psychiater Jan Foudraïne, die zij ook nog als kwakzalver betitelde. Zij deed dat in een recensie van *Wie is van hout...* De Raad voor de Journalistiek vond dat Fortuin onzorgvuldig had gehandeld. Een negatieve bespreking mag, maar de recensente had naar het oordeel van de raad onvoldoende gemotiveerd er de conclusie aan verbonden dat Foudraïne onbetrouwbaar was als psychiater en een kwakzalver was. De Amsterdamse rechtbank hield echter rekening met de omstandigheid dat het hier om een recensie ging. De recensent heeft ruime vrijheid zich kritisch over het gepubliceerde uit te laten en zijn eigen visie daar tegenover te stellen. Binnen het kader van zo'n polemieek is het geoorloofd zich krachtig uit te drukken en nuances terzijde te laten, aangezien de lezer dit zal opvatten als een onderdeel van de meningen- en pennestrijd, aldus de Rechtbank.¹³

In de zaak-Van Gasteren vs. Het Parool was de Raad voor de Journalistiek ook strenger dan de Amsterdamse rechtbank. Het Parool had een liquidatie in de oorlogsjaren opnieuw aan de orde gesteld. Was het motief een verzetsdaad of roofmoord? Van de raad mocht Het Parool wel de zaak uit de oorlogsjaren oprakelen, maar niet de suggestie van roofmoord doen. De rechtbank vond in het kader van de vrije publieke discussie - waartoe Van Gasteren zelf een aanzet had gegeven - geen aanleiding Het Parool te veroordelen. Hoe kon men een verzetsdaad als motief in twijfel trekken zonder de mogelijke andere motieven te melden? Het Hof heeft in hoger beroep

¹² Pres. Rb. Amsterdam 8 april 1993, *Mediaforum* 1993-5, p. 59; Raad voor de Journalistiek 5 november 1993, *De Journalist* 1994-5, p. 36-37.

¹³ Rb. Amsterdam 21 februari 1990 (niet gepubl.); Raad voor de Journalistiek 18 september 1986, *De Journalist* 1986-20, p. 32-33.

Het Parool echter alsnog veroordeeld, zodat raad en rechter weer min of meer op één lijn staan. In cassatie is het arrest van het Hof overeind gebleven.¹⁴

Kortom, het journalistieke geweten is in het algemeen strenger dan het recht. Slechts de zaak De Volkskrant tegen Hiltermann maakte een uitzondering op die regel, want van de Raad mocht Hiltermann de krant wel 'antisemitisch, althans anti-Israël' noemen ook al had de radiocommentator geen enkel bewijs voor het antisemitisme kunnen leveren, terwijl hij van het Hof Amsterdam juist daarom zijn hoogst ernstige beschuldiging niet had mogen uitspreken.¹⁵ Ik ben het er met mezelf nog steeds niet over eens welke beslissing de juiste was. Oordelend naar het recht zou ik, zeker gezien latere rechtspraak, geneigd zijn te zeggen dat Hiltermann in een polemisch betoog eerder een waarde-oordeel uitsprak, waarin hij vrij zou moeten zijn en waartegen De Volkskrant zich ook zonder tussenkomst van de rechter kon verweren. In zo'n debat zou de openbare macht zich niet moeten mengen. Journalistiek-ethisch zou ik zeggen, dat het een uitermate onzorgvuldige, van weinig onderscheidingsvermogen getuigende en oncollegiale uitlating was van iemand, die zich ervan bewust had moeten zijn dat hij als bekend radio-commentator een grote luisterdichtheid en een niet minder groot gezag had verworven.

Ethiek strenger dan het recht

Maar dus afgezien van deze zaak is de ethiek in het algemeen strenger dan het recht. Dat komt niet alleen voort uit de omstandigheid, dat er over de ethiek meer verschil van mening mogelijk is, maar óók omdat het recht meer te maken heeft met de vrijheid van meningsuiting. Dat klinkt eigenaardig, want het lijkt erop alsof de journalistieke ethiek met die vrijheid van meningsuiting niets te maken heeft. Dat is uiteraard niet het geval. De gehele journalistiek en dus ook de journalistieke ethiek is gebouwd op het fundamentele beginsel dat de samenleving gediend is met vrije en onafhankelijke informatie door de media. Die vrijheid is gediend met een

¹⁴ Raad voor de Journalistiek 1 oktober 1990, *De Journalist* 1991-1, p. 51-53; Rb. Amsterdam 10 juli 1991, *Mediaforum* 1991-9, p. B69-B71; Hof Amsterdam 26 augustus 1993, *Mediaforum* 1993-10, p. B 85; HR 6 januari 1995, *NJ* 1995, 422 met nt. E.J. Dommering (ook besproken: *AB* 1995, 370 met nt. Th.G. Drupsteen; *NJCM-Bulletin* 1995-7, p. 903-913 met nt. L.F.M. Verhey; *NTBR* 1997-1, p. 19-23 met nt. W.J.H.T. Dupont; zie ook G.A.I. Schuijt, 'Hoge Raad niet meer bang voor de uitingsvrijheid', *Informatierecht/AMI* 1996-2, p. 23-30 en R. de Bock, 'Hoge Raad over perspublicaties. Van belangenafweging naar grondrechtenbotsing', *Mediaforum* 1996-6, p. 56-60.

¹⁵ Raad voor de Journalistiek 16 november 1970, *De Journalist* 1971-1/2, p. 52-54; Hof Amsterdam 8 januari 1970, *NJ* 1970, 67.

verantwoordelijke en ethisch hoogstaande beroepsuitoefening.

Dat het recht meer te maken heeft met de vrijheid van meningsuiting heeft echter alles te maken met het verschil tussen recht en ethiek. Aan overtreding van het recht zijn sancties verbonden vanwege de openbare macht. Aan overtreding van de ethiek niet. Als het recht zegt dat iets niet mag, is dat een beperking van de vrijheid van meningsuiting. Als de ethiek iets niet behoorlijk vindt, is dat een zaak waarover uiteindelijk de journalist zelf beslist. Hij kan zeggen: en toch doe ik het. Het beperkt zijn vrijheid niet. De rechter kan iets verbieden, kan een rectificatie bevelen, kan tot een schadevergoeding veroordelen en zelfs een strafrechtelijke sanctie opleggen. De Raad voor de Journalistiek, en de journalistiek-publieke opinie, kunnen veroordelen, maar niet sanctioneren.

De beperkingen die de rechter aan de vrijheid van meningsuiting mag stellen zijn gelimiteerd door het grondrecht, zoals dat in grondwet en verdragen is vastgelegd. Onze grondwet zegt in artikel 7 dat er vrijheid van meningsuiting is behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet, maar geeft niet aan binnen welke grenzen de wetgever de uitingsvrijheid zou mogen beperken. Artikel 10 van het Europese Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden geeft nu juist wel een clausulering. Een beperking van de uitingsvrijheid dient bij wet te geschieden en moet noodzakelijk zijn in een democratische samenleving ter bescherming van een aantal met name genoemde belangen. Deze toets geldt niet alleen elke wetsbepaling, maar ook de toepassing ervan in het concrete geval. Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens heeft de gelegenheid gehad op een reeks van klachten wegens schending van dit artikel te formuleren wat moet worden verstaan onder een beperking van de uitingsvrijheid die noodzakelijk is in een democratische samenleving.¹⁶ De uitingsvrijheid, zo kan men die beslissingen samenvatten, is een van de essentiële grondslagen van een democratische samenleving. Uitingsvrijheid is er niet alleen voor informatie en ideeën, die met instemming worden ontvangen, maar ook voor inlichtingen en denkbeelden die ergeren, shockeren en verwarring zaaien. Zonder pluriformiteit, tolerantie en een 'open mind' is er geen sprake van een democratische samenleving. Daarin hebben de media de taak dergelijke schokkende ideeën en informatie te verspreiden. Tevens

¹⁶ EHRM 7 december 1976, *NJ* 1978, 236; EHRM 26 april 1979, *NJ* 1980, 146; EHRM 8 juli 1987, *NJ* 1987, 901; EHRM 23 mei 1991, *NJ* 1992, 455; EHRM 26 november 1991, *NJ* 1992, 456; EHRM 25 juni 1992, *Ars Aequi* 1993-9, p. 687-693, EHRM 28 augustus 1992, *NJ* 1994, 103; EHRM 24 februari 1997, *Mediaforum* 1997-4, p. B45-B58.

verschafft de vrijheid van de pers de burgers een van de beste middelen voor het uiten en vormen van meningen over de ideeën en houding van politieke leiders. Kortom, er dient een *dringende maatschappelijke noodzaak* te zijn om de vrijheid van meningsuiting te beperken. Aan die rechtspraak is onze Nederlandse rechter gebonden, want het verdrag heeft hier rechtstreekse werking. Anders gezegd, bij iedere beoordeling van een gewraakte publicatie in de media moet de rechter zich afvragen: als ik dit verbied of een sanctie opleg beperk ik de vrijheid van meningsuiting en is daarvoor in dit geval die dringende maatschappelijke noodzaak aanwezig ter bescherming van de in het verdrag genoemde belangen? Dat is een zeer zware toets.

De Raad voor de Journalistiek oordeelt of een publikatie of gedraging van een journalist, gelet op de eisen van journalistieke verantwoordelijkheid, maatschappelijk aanvaardbaar is. De Raad geeft daar een oordeel over en publiceert dat in *De Journalist* en sommige dagbladen hebben zich verbonden een over hen uitgesproken oordeel in de eigen kolommen af te drukken. Maar er zijn geen sancties aan verbonden. Dus hoeft de Raad zich niet af te vragen of er een beperking is van de vrijheid van meningsuiting, noch minder of daarvoor een dringende maatschappelijke noodzaak is. De Raad kan strenger zijn. Hij is niet gebonden aan de zware toets van artikel 10 van het Europese Mensenrechtenverdrag. De journalist kan zeggen: U vindt dat, maar ik de volgende keer doe ik het wéér. Hetzelfde kan gezegd worden van de journalistieke ethiek in het algemeen. De journalistiek-ethische publieke opinie moge getuigen van een meerderheidsopvatting, maar het is de journalist zelf die beslist of hij doorgaat of niet. Opinies beperken hem niet in zijn uitingsvrijheid.

Ik ben het dus niet eens met Oppenoorth, die vindt dat de raad de uitingsvrijheid te zeer beperkt en deel de opvatting van de voorzitter van de raad, dat de raad slechts bijdraagt tot de meningsvorming over de journalistieke ethiek. Niets meer, en hopelijk ook niets minder.¹⁷ Iets anders is dat de raad de vrijheid van de journalist uiteraard wel in de gaten moet blijven houden. Gebrek aan fatsoen en goede smaak is niet altijd hetzelfde als overtreding van journalistiek ethische regels.

Geen tuchtrecht

¹⁷ F. Oppenoorth, 'De Raad voor de Journalistiek en de strijd om de informatievrijheid', *Mediaforum* 1994-2, p. 14-18; Raad voor de Journalistiek, *Jaarverslag over 1993*, p. 6.

In de omstandigheid dat de raad slechts een oordeel uitspreekt zit dan ook het verschil met bijvoorbeeld het advocaten- en artsen tuchtrecht. Die beroepen hebben toelatingscriteria en een door de wetgever in het leven geroepen tuchtrechtpraak. Naast waarschuwingen en berispingen kent deze tuchtrechtspraak de uitsluiting uit het beroep, al dan niet voor bepaalde tijd. In die beroepen kan men een dergelijke sanctie niet naast zich neerleggen. In het Wetsontwerp voor een Wet op de Journalistieke verantwoordelijkheid van 1948 was ook in zo'n vorm van tuchtrechtspraak voor journalisten voorzien.¹⁸ Het wetsontwerp heeft zelfs bespreking in de Tweede Kamer niet gehaald. Was het wet geworden, dan zou het op gespannen voet met de uitingsvrijheid hebben gestaan. Dan was namelijk de journalistieke ethiek binnen de sfeer van het recht gehaald. Dan waren de sancties werkelijke beperkingen van de uitingsvrijheid en was het de vraag of die de zware toets van dringende noodzakelijkheid in een democratische samenleving hadden kunnen doorstaan. De journalistiek is een werkelijk vrij beroep. Toelatingscriteria zijn in strijd met het in de grondwet uitgesloten 'voorafgaand verlov' en uitzetting uit het beroep is om dezelfde reden een beperking van de uitingsvrijheid waarvoor er in een tolerante democratische samenleving geen dringende maatschappelijke noodzaak bestaat.¹⁹

Wat heeft dit verschil tussen recht en ethiek voor consequenties voor journalistiek-ethische codes, voor de Raad voor de Journalistiek, voor de rechter?

Codes

Regelmatig duikt de roep om journalistieke codes op. Dat is volstrekt begrijpelijk, maar ook verdacht, zeker als men zich realiseert dat die roep meestal uit de politieke hoek komt. De roep om codes is volstrekt begrijpelijk omdat de media in een democratische samenleving belangrijke functies vervullen. Vandaar dat men zekere garanties wenst voor een goede uitoefening van die functies. Verdacht is de roep om journalistieke codes, omdat de voorgestelde regels vaak beperkingen inhouden van de vrijheid waarin de media dienen te opereren. Ik ben een voorstander van een hoogstaande en integere uitoefening van de journalistiek. Met Diemer meen ik dat voor

¹⁸ *Kamerstukken* 1948/49, 1179, nrs. 1-3.

¹⁹ Meer hierover G.A.I. Schuijt, 'Tuchtrecht voor journalisten bestaat niet' in: G.E. Langemeijer e.a., *Tuchtrecht*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1975, p. 11-30.

de journalistiek geldt wat voor elke beroepsethiek geldt: journalisten dienen zich bewust te zijn van hun verantwoordelijkheid en daarnaar te handelen.²⁰ Gaat men deze hoofdregel in concrete regels nader formuleren dan komt men in de problemen. In de eerste plaats zal het moeilijk zijn overeenstemming te bereiken, want - zoals gezegd - over het antwoord op ethische vragen verschillen in een pluriforme samenleving de meningen nogal eens. Als men er al in slaagt consensus te bereiken dan zal de code beperkt blijven tot enkele multi-interpretabele vanzelfsprekendheden zoals de Code van Bordeaux. Ik betwijfel daarom of het mogelijk is - zoals geprobeerd - met de reeds bij de redacties gehanteerde regels een gedragscode te ontwerpen die brede steun zou kunnen verwerven.²¹ Het is een hele stap van de eigen, ter redactie gehanteerde, regels (die men morgen naar eigen inzichten kan toepassen en desnoods veranderen) naar een min of meer officiële landelijke code, die voor enige tijd vastligt.

Evers heeft in zijn dissertatie geprobeerd uit de uitspraken van de Raad voor de Journalistiek een code op te stellen.²² Die code is daarom al gebrekkig, omdat zij niet voorziet in gevallen waarover de raad géén uitspraak heeft gedaan, zoals chequeboekjournalistiek en under-coverjournalistiek. De poging van Evers is nog minder geslaagd omdat hij te veel alle concrete omstandigheden van alle gevallen erin heeft willen verwerken. Daarmee werd zijn code veel te casuïistisch, veel te uitvoerig, met te veel mitsen, maren en tenzij. Het zijn overigens wel de mitsen, maren en tenzij die men nodig heeft wil men een antwoord geven op journalistiek-ethische kwesties. Wanneer wel en wanneer niet hoor en wederhoor toepassen? Dat is in het recht vaak niet anders. Geen jurist zal zich eraan wagen de jurisprudentie over de onrechtmatige daad te codificeren. De zorgvuldigheidsnorm van het Burgerlijk Wetboek is nu juist - ook in het nieuwe BW - zo open mogelijk gelaten, opdat de rechter aan de hand van de concrete omstandigheden van het geval zijn oordeel kan vellen. Dit geldt des te meer voor de ethiek. Open normen laten ruimte voor een beoordeling aan de hand van de concrete omstandigheden van het geval.

In codes schuilt ook het gevaar dat men het verschil tussen recht en ethiek uit het oog verliest. Het is heel verleidelijk voor de rechter om de code tot richtsnoer te nemen. Dan worden

²⁰ E. Diemer, *Een verder reikende verantwoordelijkheid*, Amsterdam: Vrije Universiteit 1981, p. 9.

²¹ Zie M.L. Sniijders, 'De schuchtere relatie tussen den Nederlandse media en de ethiek', in: M.L. Sniijders & J. van Dijk (red.), *Ethiek in de journalistiek*, Amsterdam: Cramwinckel 1995, p. 29-65.

²² H.J. Evers, *Journalistiek en ethiek. Een onderzoek naar de regelgeving in de uitspraken van de Raad voor de Journalistiek 1960-1985*, Delft: Eburon 1987.

journalistiek-ethische regels binnen de sfeer van het recht gehaald. De rechter dreigt dan uit het oog te verliezen, dat de juridische beperkingen aan de uitingsvrijheid moeten voldoen aan de zware toets van art. 10 van het EVRM en dat sommige journalistiek-ethische regels mooi zijn, maar niettemin beperkingen aan de uitingsvrijheid inhouden. Misschien wel wenselijke, maar niet dringend noodzakelijke beperkingen in een democratische samenleving.

Journalisten moeten ook niet een code formuleren uit vrees dat anders de politiek een code gaat opleggen of dat de rechter strenger gaat worden.²³ Ik stel vertrouwen in de rechter die uiteindelijk onder het toezicht staat van het Europese Hof, waarvan ik de jurisprudentie heb geschetst. En ik zou zeggen: laat de politiek maar komen. Dat sommige Europarlementariërs hun tijd niet beter weten te besteden dan zich bezig te houden met dikke rapporten over de journalistieke ethiek - met ongetwijfeld in hun achterhoofd ook politiek onwelgevallige publikaties tegen te gaan -, dat moeten zij zelf weten. Ik houd me voorlopig aan het korte en krachtige antwoord van het Comité van Ministers van de Raad van Europa, waarin de weg van de verplichte journalistieke codes werd afgewezen: 'Zo'n benadering zou de politici wel eens kunnen aanmoedigen in te grijpen in de vrijheid van de media onder de dekmantel van het bevorderen van verantwoorde journalistiek'.²⁴

Over ethische vragen moet men discussiëren en blijven discussiëren, maar men moet de gevonden antwoorden niet steeds willen vastleggen anders gaat het teveel op recht lijken. De Code van Bordeaux mag van mij blijven wat zij is: een door zijn vanzelfsprekend, vaagheid en beknoptheid onschadelijk document maar nuttig om eraan te herinneren dat er wel een journalistieke-ethiek bestaat.

Raad voor de Journalistiek

Ook voor de Raad voor de Journalistiek heeft het verschil tussen recht en ethiek consequenties. De raad is een nuttig instrument om het ethisch besef wakker te houden en voor klagers over de media is hij soms een goedkoper en nuttig alternatief voor een gang naar de rechter. Daarbij hanteert ook de raad een open norm. Hij oordeelt of een publicatie of gedraging van een journalist,

²³ Vgl. Snijders in zijn bij noot 19 vermelde publicatie, alsmede de voorzitter van de Raad voor de Journalistiek in het hierboven vermelde Jaarverslag 1993.

²⁴ Reply by the Committee of Ministers on Recommendation 1215 (1993).

gelet op de eisen van journalistieke verantwoordelijkheid, maatschappelijk aanvaardbaar is. Omdat de raad geen sancties oplegt doch slechts een oordeel uitspreekt, kan hij de journalistieke normen wat strakker aanhalen dan de rechter. De raad is niet gebonden aan art. 10 EVRM, want hij beperkt de vrijheid niet. Hierboven heb ik enkele voorbeelden gegeven van de strengere regels die de raad hanteert. Ook hier moet men zich, zoals bij codes, er voortdurend van bewust zijn dat het om niet-juridische, niet bindende oordelen gaat en dat men de normen van de Raad niet naar het recht moet verleggen. Het is voorgekomen dat een klager eerst naar de Raad stapte, daar zijn klacht gegrond verklaard kreeg en vervolgens de rechter adieerde, die de uitspraak nagenoeg geheel overnam.²⁵ Ik acht dat niet de juiste gang van zaken. De rechter behoort zijn eigen norm te hanteren, ook al zou die in casu waarschijnlijk tot hetzelfde resultaat hebben geleid. Recht en ethiek vallen nu eenmaal ook vaak samen. Ook is het voorgekomen dat een klager, die zijn klacht gegrond verklaard zag, een schadeclaim bij de uitgever op tafel legde. De uitgever betaalde, terwijl het nog maar helemaal de vraag was of de civiele rechter de gewraakte publicatie onrechtmatig zou hebben bevonden.²⁶ Tenslotte komt het voor dat klagers én naar de rechter én naar de raad stappen.²⁷ Niemand mag worden afgehouden van de rechter, dus de rechter kan een dergelijke klager niet niet-ontvankelijk verklaren. De raad kan dat wel. De raad zou kunnen overwegen om notoire forumshoppers niet-ontvankelijk te verklaren: U heeft gekozen voor een gang naar de rechter, wat moeten wij hier dan nog doen? Een eigen oordeel uitspreken schept alleen maar verwarring. Zou de raad zover niet willen gaan, omdat hij - niet ten onrechte - vindt, dat hij er een eigen norm op na houdt, dan dient de raad in elk geval die verwarring te voorkomen en de klager erop te wijzen, dát er in de journalistieke ethiek andere normen zijn.

Tenslotte maak ik van de gelegenheid gebruik een stokpaard te berijden. De journalistieke ethiek is geen journalistiek onderonsje. De samenleving is gebaat bij een hoogstaande en verantwoorde uitoefening van de journalistiek. Daarom heeft ook de samenleving iets te zeggen over de journalistieke ethiek. In het reglement voor de Raad voor de Journalistiek is dat ook tot uitdrukking gebracht doordat de helft van de leden - buiten de voorzitter -

²⁵ Hof Amsterdam 29 oktober 1988, *KG* 1988, 428; zie ook HR 6 januari 1995, *NJ* 1995, 422.

²⁶ Raad voor de Journalistiek 10 januari 1992, *De Journalist* 1993-9, p. 38-39 en informatie van de hoofdredacteur; vgl. dit oordeel met HR 15 juni 1990, *NJ* 1991, 432 en Rb. Groningen 9 juni 1994, *Mediaforum* 1994-7/8, p. B67.

²⁷ Zie de hierboven genoemde zaken *Volkskrant-Hiltermann*, *Van Gasteren-Het Parool*, *Comité Lombok- RTL4* en de zaak *RAILS* waar 'Blijf van mijn lijf' naar de rechter stapte en *FNV-vrouwensecretariaat* naar de Raad voor de Journalistiek.

uit niet-journalisten moet bestaan. De praktijk is echter anders. De niet-journalisten in de raad zijn in meerderheid oud-journalisten en uitgevers. De raad zou aan gezag winnen als het benoemingsbeleid in die zin zou worden omgebogen dat *echte* niet-journalisten deel gaan uitmaken van de raad.

Rechter

Over de consequentie van het verschil tussen recht en ethiek voor de rechter kan ik na het voorgaande kort zijn. Ook de rechter mag het verschil niet uit het oog verliezen. Als de rechter een publicatie ongeoorloofd vindt, dan verbindt hij daaraan een consequentie. Hij legt een sanctie op en dat is dan een beperking van de uitingsvrijheid. Dat is iets anders dan een oordeel waarover men kan discussiëren en dat men naast zich neer kan leggen. In een democratische samenleving moet er voor een beperking van de uitingsvrijheid een dringende maatschappelijke noodzaak zijn.

Beperkingen uit oogpunt van journalistieke ethiek zijn wenselijk; beperkingen door het recht moeten dringend noodzakelijk zijn. Het verschil tussen journalistieke ethiek en recht in een notepad.

Prof. mr. G.A.I. Schuijt is universitair hoofddocent bij het Instituut voor Informatierecht aan de Universiteit van Amsterdam en bijzonder hoogleraar in het pers-, omroep- en telecommunicatierecht aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Dit artikel is een actuele bewerking van een bijdrage in M.L. Snijders & J. van Dijk (red.), Ethiek in de journalistiek, Amsterdam: Cramwinckel 1995, p. 81-97.

Samenvatting:

De beoordeling van publicaties en journalistieke gedragingen door de rechter verschilt van de beoordeling door de Raad voor de Journalistiek. De Raad voor de Journalistiek oordeelt aan de hand van journalistiek-ethische normen. De rechter hanteert een rechtsnorm en is daardoor gebonden aan artikel 10 EVRM, dat de uitingsvrijheid garandeert. Een en ander wordt aan de hand van een aantal uitspraken aangetoond.

